

SAMSUN İLKADIM BELEDİYESİ

Kültür Müdürlüğü

Osmanlı'dan Günümüze

**EŞKIYALIK ve
TERÖR**

Editör
Doç.Dr. Osman KÖSE

Samsun 2009

SAMSUN İLKADIM BELEDİYESİ

Kültür Müdürlüğü

Bütün Hakları Saklıdır

Yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur. ileri sürülen fikir ve öneriler Samsun İlkadım Belediyesi'nin resmi görüşü değildir. Kitaptaki bilgilerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

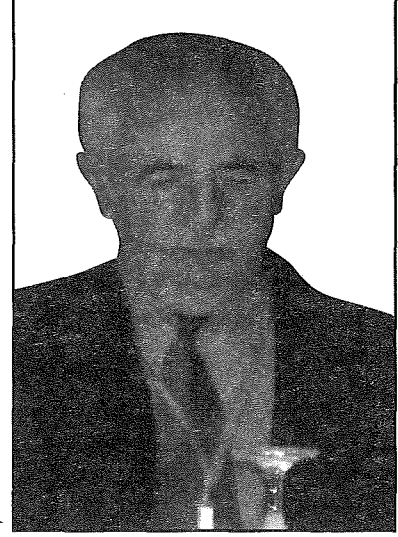
Birinci Basım: Mart 2009

Yayına Hazırlayanlar (Editör) : Osman KÖSE
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Zeki ÜNAL
Kapak Tasarımı ve Kompozisyonu : Emine ASLAN
Kapak Fotoğrafları: Dr. Sıddık ÇALIK

Baskı - Cilt:
Uğur Ofset - Pazar Mah. Mukayyitzade Sok.
No.48 SAMSUN 0362 432 09 90

Dağıtım:
Samsun İlkadım Belediyesi
Kültür ve Eğitim Müdürlüğü
ISBN: 978-975-8217-82-3

Adres: Pazar Mah. 100. Yıl Bulvarı İLKADIM/SAMSUN
Tel: 0 362 444 55 01 Faks: 0 362 432 08 63

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

ZEYBEKLER , EŞKIYA MI İDİLER ?

Yetiştığım çevrede, zeybek kelimesini pek duymazdık ama, “Efe” oldukça yaygındı. Efe ile Zeybeklik arasındaki ilişkiyi o zamanlar bilemesek de gerçekte söz götürmez derece açıktı

Cumhuriyet dönemi mi diyelim, yoksa XX.yüzyıl başları tarihçiliği mi diyelim “Eşkiyalık” üzerine araştırma yapmaya meyyaldi. Kimbilir böylece Osmanlı Devletinin nasıl karmakarışık bir dönem olduğu da gün ışığına çıkmış olurdu. Netekim günümüzde dahi, bazı çevreler Osmanlı Döneminin bir barış ve huzur dönemi olduğunu söyleyenleri , derhal “Cumhuriyet” düşmanı ilan etmeye eğilimlidirler.

1950 li yıllarda, bilgili ve araştırmacı Lise tarih öğretmenlerinden Çağatay Uluçay’ın “Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri” adlı kitabı yayımlandı. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki türkçe isim koyma hareketi içindeki yeni ismi ile Çağatay Uluçay, yukarda da dediğimiz gibi araştırmacı bir kimliğe sahiptir. Manisa’da öğretmenlik yaparken şeriye sicillerini ortaya çıkarmış, korumuş ve müzeye kazandırmıştır. Bu araştırmacı niteliği yanında devrinin bazı özelliklerini de üzerinde taşıyordu. Kitabının adı bunu açık olarak yansıtmaktadır.

b. İnsanların gençlik veya yeni yetişme çağlarında atak ve hareketli oldukları görülür. Böylesine özelliklere sahip, kelimenin tam anlamıyla “deli-kanlı” olunan dönemde başı boş ve serazat yaşamak tercih edilirdi. Deniz kıyısına yakın yerlerde yaşayanlar Cezayir gemicilerine katılırlar veya katılmayı düşünürlerdi. İşte böylesine bir hareketin benzeri İç Asyada , Türkistan

taraflarında bozkıra açılıp başıboş yaşama şeklinde görülürmüş. Buna oralarda “**kazaklık**” dönemi denirmiş. Türk delikanlıların ruhundaki bu hür yaşama döneminin bir tezahürü, acaba **Zeybeklik** biçiminde olamaz mı diye düşünmüşümdür.

c. Dadaloğlu'nun bir şiirindeki “Ferman Padişahın, Dağlar bizimdir” sözünün altında yatan anlamı, benim gibi yaşı yetmişe yaklaşanlar pek anıyamaz. Ama bunun bir de 18-20 yaşındakilerin zihninde yarattığı etkiyi düşünelim? Sarı Zeybek de öyle demiyor mu? “Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır+ Yağmur yağar pusatları ıslanır”.

Türkistan sahası için “Bozkır”, ama Anadolu sahası için “Dağlar” , hür yaşamının bir görüntüsü kabul edilebilir. Günümüzdeki “terör” hareketinde, dağa çıkmanın , yiğitlik, kabadayılık ve ataklık göstergesi olmasının katkısı bize kalırsa, az da olsa bir paya sahiptir.

II. Bu girişten sonra “**zeybek**” meselesine gelebiliriz. “Zeybek” kelime olarak yaygın anlamıyla çözülenmemiş kabul edilirse de bize göre bu kavramda iki unsur “zey+bek” önemlidir. Bunu Ankara yöresinde halen de zaman zaman ismini duyduğumuz “Seymen” kelimesine benzetebiliriz. “Sey” ile “Zey” pekçok yönden birbirinden farksız gibidir. Geride kalan “Bek” ile “Men” yine bize kalırsa birbirinden o kadar zıt unsurlar da değildir. Her neyse bu konulara fazla girmeyelim ve sonrasını dil uzmanlarına (dil-men'lere?) bırakalım

Zeybeklik araştırmalarına göre ki son yıllarda sayısı bir hayli artmıştır, bu kavramı, ancak XVIII yüzyılda görüyoruz. Şüphesiz bu durum, kavramın daha eski dönemlerde var olmadığı anlamına gelmez. Sadece bir vesile ile yazılı metinlere girmemiştir o kadar. Veya yazılı metinlere de girmiştir, bu satırların yazarı veya öteki araştırmacılar tarafından henüz görülmemiştir. Her ne hal ise “Zeybek” lik ancak XIX.yüzyılın ilk yarısından itibaren etkili bir görünüme sahip olmuştur.

III. Zeybeklerin XIX.yüzyıldaki büyük hareketlerinde, ortak bir hareket noktası bulmak oldukça zordur. Bunları sırasıyla görelim:

1. 1818-1829 yıllarındaki Atçalı Kel Mehmed'in hareketi:

Atçalı Kel Mehmed, Çağatay Uluçay'ın küçük bir kitabına da konu olmuş, tarafımdan da , daha önce, 1966 yılında mezuniyet tezimin içinde incelenmiştir. Arşiv belgelerinin yanı sıra, tam o yıllarda Batı Anadolu'da dolaşan İngiliz seyyah G. Keppel de Kel Mehmed hakkında bilgi vermektedir. Ayaklanma sebebi bir romantik hikayeyi andırır. Oysa Kel Mehmed'de , sadece bir yalın eşkiya görüntüsü yoktur. Mühründe kazılı olduğu söylenen, daha doğrusu rivayet edilen ibare dikkati çeker:

“Vali-i vilayet

Hademe-i Devlet

Atçalı Kel Mehmed”

O “Devlet”inin hademesi olduğunu söylediğine veya halk tarafından öyle kabul edildiğine göre , onu doğrudan bir sade=basit eşkiya kabul etmek insafusuzluk olur. Gerçi belgelerdeki mühründe, yukarda nakledilen yazıyı göremedik. Ama halkın böyle kabul etmesi de dikkati çekiyor.

Yörenin insanının yararlanması için hayır hasenat da yaptırmakta, mesela yalağı olmayan bir çeşmeye şu kitabeyi kazdırdığı rivayet edilir:

“ Su elin, Çeşme elin, Tekne Kel’in.”

Bir eşkiyanın böylesine bir düşünceveye sahip olması beklenemez. O zaman Kel Mehmed hareketini, daha değişik bir açıdan ele alıp incelemek gerekmektedir.

2. 1838 Kıyafet Ayaklanması:

Ülkemiz insanının şekilci reformculuğu kendisini eskidenberi göstermektedir. Bir makalemizde, biraz daha aayrıntılı incelediğimiz gibi , Çengeloğlu Tahir Paşa'nın Aydın Valiliğinde, II. Mahmud'un kıyafet reformunun bir uygulaması olarak zeybek elbisesi giyiminin yasaklanması dikkati çeker. Güya bi giyim tarzı çağ dışı olup, yasaklanması söz konusu olmuştur. Çengeloğlu . Tahir Paşa'nın bu zeybek elbisesi giyme yasağı Aydın-eli'nde bir büyük ayaklanmaya yol açtı.

Ayrıntılarını fazla bilmediğimiz bu ayaklanma, görülüyor ki doğrudan ve sıradan bir “eşkiya”lık hareketi değildir. Ayrıntı için bk. “Zeybekler, Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:22 (Temmuz 1969), s. 59-61).

3. Sinanoğlu'nun Ayaklanması:

Kırım Savaşı sırasında 1953-54 yıllarındaki bu başkaldırıyı ne yazık ki ayrıntılarıyla bilemiyoruz. Ancak oldukça etkili olan bu ayaklanmayı bastırmak için Rumeli sahasından Aydın-eli'ne bazı askeri kuvvetler kaydırılmıştı. Halk rivayetleri, Sinanoğlu'nun yarattığı kargaşadan dolayı pişman olduğunu, hakkındaki türküye eklenen “Ah ne olaydım, teslim olaydım* Konak avlusuna kendim varaydım” ifadesinden anlaşılmaktadır.

Böyle olunca bu hareket de doğrudan bir başkaldırı veya eşkiyalık hareketi değildir.

4. Devlete Yardım Günleri:

Zeybeklerin 1860 ve 70 li yıllarda Devlete çeşitli şekillerde yardımcı olduğunu görüyoruz. Mesela Karadağ isyanında, oraya gönderilen tenkil kuvvetleri arasında Zeybekler de bulunmakta olup, Cevdet Paşa'nın ifadesiyle çok yararlı işler ve hizmetler görmüşlerdir. Zeybekler hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı bu hareket vesilesiyle, çağının yayınlara geçmiştir.

1877 Osmanlı-Rus savaşına da önemli sayıda Zeybek gönüllü askeri katılmıştır.

5. Eşkiyalık Günleri.1850 sonrası:

Batı Anadolu'da, 1830 sonrasında Rumların eşkiyalıkları bir hayli artmıştı. Yunanistan'ın

İstiklanini kazandıktan sonraki hedefleri arasındaki Batı Anadolu'yu karıştırmak istemkeleri onlar açısından olağandır. Bu karışıklık çıkarma hareketinde Katırcı Yani başta olmak üzere eşkiya Rumlar doğrudan Türk halkına ve Devlete karşı bir hareketin içindedirler. Bunlara karşı Türk halkının nefsinin korunması, veya aynı silahla karşılık verilmesi hareketi 1850 lerde başlamış, 1880 sonrasında daha da artmıştır.

Bu türden, dağa çıkan ve serezat yaşayan insanların hareketlerinin “eşkiyalık” sayılması, bize kalırsa bu tarihten sonraki olaylarla yakından ilgilidir. Bu de Osmanlı Devleti'ndeki büyük değişimlerin olduğu 1826 ve asıl 1839 sonrasıdır.

a. Derbentçiler, veya yol güvenlik görevlileri, Türkiye Selçuklularından itibaren, ülke sathında yolları güvenlik içinde, gidip gelmeye açık tutmakla görevli idiler. Bu görevleri karşılığında bazı muafiyetleri/ayrıcılıkları olup, ayrıca gelip gidenlerden , küçük hizmetleri (kahve vermek gibi) karşılığında birşeyler kabul ederlerdi.

1826 sonrasındaki reform sürecinde, Osmanlı ülke nizamı değiştirildiğinde bu ayrıcalıklar ortadan kaldırılmıştır. Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic ül-Vukuat* adlı eserinde de tebarüz ettiği gibi, bu durum ülkenin yüzyıllardır devam edegelen nizamını alt üst etmişti. Yüzyıllardır oluşan dengeler bozulmuş, devletin yeni yapılanmasında ise başka dengelere gidilmiş, Avrupalılara ve hiç olmazsa hristiyanlara üstünlük öngörülmüştür.

Fazla ayrıntılarına girmiyerek, bu yeni düzende, vaktiyle geçimlerini rahatlıkla sağlayanlar şaşkırdılar. Çünkü bunların ayrıcalıkları kaldırılmış, kendilerinden ayrıca vergi istenmiş, yolların güvenliğini sağlamak bir dönem için düşünülmemiştir. Böyle olunca durum tamamen farklı bir şekil aldı.. Vaktiyle Derbentlerde veya yol üzerinde, konak yerlerinde güvenliği sağlamak amacıyla duran, orada açtığı kahve ocağında , gelen geçen yolculara biraz pahalı da olsa kahve ikram edenler, 1840 sonrasında aldıkları ücretlerin gayrimeşru olduğu ithamıyla karşılaştılar. Çünkü onların ayrıcalıkları kaldırılmış, başlarının çaresine bakmaları istenmişti.

Eski alışkanlıklarını devam ettiren, gelen geçen yolculardan hala biraz bahşiş veya para alan bu kimseler “haydut” ilan edildiler. Oysa bu hiç de doğru değildi. Gerçi bu insanlar bir süre için “asker” olarak istihdam edildiler ve bir süre de olsa geçimlerini sağladılar. Ancak 1880 sonrasında yepyeni bir dönem başladı. Eski ekonomik hayatları, yaylak-kışlak hayatı yaşamaları da Devlet tarafından yasaklanmak istendi. Ahmet Vefik Paşa'nın, A. Cevdet Paşa'nın Derviş Paşa ile giriştiği Kozanoğulları'nı toprağa yerleştirme hareketine benzer bir hareketin içinde olduğunu görüyoruz. Çünkü o , Bursa Eyaleti valiliği sırasında, yöre halkı arasında “çadır yırtan paşa” diye anılmıştır.

Kamalı Zeybek veya Çakırcı gibi “eşkiya” kabul edilenlerin XIX.yüzyıl sonlarında ve XX yüzyıl başlarında ortaya çıktığı görülüyor. Bu sırada ise Rum eşkiyaların arttığı bir dönemdir; daha da önemlisi gençlerin zihnindeki eski başıboş ve hür yaşama arzularının bir sonucu olabilir,

Zeşbeklik, Türkiyenin nerelerinde söz konusudur sorusu da akla gelebilir. İlk söylenebilecek

husus daha ziyade Batı Anadolu sahasında olduğudur. Bununla birlikte, Anadolu'nu çeşitli yöreleri insanları arazında da “zeybek”erin bulunduğu söylenmektedir. XIX. yüzyıl başlarına ait bir Türk seyyahının Antalya halkının Zeybek olduğunu söylemesi yadırganmaz. Bunun yanında , 1987 de, rahmetli Recep Yazıcıoğlu'nun Valiliği döneminde Tokat'da yapılan bir sempozyum sonrası geziden, Tahtoba yöresinde de bir “zeybek” köyünün olduğunu, bir mahalli eski palıtıkacı tarafından belirtilmesi çok önemlidir. Bu kayıt ve bilgi, zeybeklerin, Türk kökenli olmayabilecekleri konusundaki bazı çarpık düşünceleri de bertaraf edebilecektir. Çünkü böyle olunca “zeybek”lik sadece Batı Anadolu'ya has olmayıp, ülkenin çeşitli yörelerinde de görülen bir hususiyet olmaktadır. Nitekim Karçınzade Süleyman Şükrü, Kayseri yöresi halkını tanımlarken orada da “zeybek” özelliklerine temas etmektedir.

Zeybeklerin giyimini, halen de zaman zaman görülen Yunan efsun askerlerinin kıyafetlerine benzetenler çoktur. Aynı iklim şartlarında, giyim de ortak özellikler alabilecekleri ayrı bir gerçektir. Benzer giyimlerin dünyanın başka yörelerinde de varlığı söz konusu olabilir. Buna karşılık Zeybek kıyafetinin Ankara seymenlerine, Bursa yöresinin kılıç-kalkancılarına, Biga ve Çanakkale yöresiyle ve nihayet başka yörelerde benzerliği de tartışılmaz.

Zeybekler hakkındaki araştırmalarda , 1830 sonrasından beri devam edegelen “değişim”lerin etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. Bazı yörelerde Çengeldöğlü Tahir Paşa'nın girişimleri ,devrin belgelerine göre olumlu netice vermiş, bu kıyafet terkedilmiştir. Ülke içinde bu türden giyimi terkeden yöreler mevcut olabilir. Buna karşılık zeybekliğin kendisine mahsus hususiyetlerinin bir vesile ile, günümüze kadar devam ettiği ve bilindiği birçok yöre vardır.

Oğuzların büyük araştırmacısı rahmetli Faruk . Sümer gibi araştırmacılar, XIII. yüzyıl bizans kaynaklarında geçen “Salpakis” Mentеше'nin Zeybek Mentеше diye kabul edilmesinden söz ederler. Biz aynı düşüncede değiliz. Buna karşılık İç Asya'dan kopup gelen ve orada “kazak”lık geleneğine sahip olan Türklerin, Diyar-ı Rum'a , benzer bir kurumu getirdiklerini sanıyoruz. Nitekim “Kazak” ve “Zeybek” kelime ve kavramları ses değerleri bakımından birbirlerine hiç de yabancı görünmemektedirler.

Yazmayı hayal ettiğim bir kitab olan *Zeybekler* deki bilgilerin bir özetini yukarda vermiş oldum. Kısacası Zeybeklerin birer eşkiya olarak tanımlanmalarının, gerçeği tam yansıtmadığını düşünüyoruz.